

ז'שוב

(Rzeszow; בפי היהודים: רישא). עיר מחוז בדרום פולין, כ-150 ק"מ ממזרח לקרקוב. התיישבות היהודים בעיר החלה במאה ה-15, ובמאה ה-17 נבנה בעיר בית-הכנסת הראשון. ב-1765 ישבו בז' 1,200 יהודים, עד סוף המאה ה-18 גדל מספר היהודים ל-3,375 והם היו 75% מכלל תושבי העיר. בשנת 1900 ישבו בז' כ-7,000 יהודים, אך שיעורם באוכלוסייה ירד ל-40%. בפרוץ מלחמת-העולם השנייה היה מספרם כ-14,000, והם היו כשליש מכלל אוכלוסיית העיר.

ביום 10 בספטמבר 1939 כבש הצבא הגרמני את ז' ומיד החלו רדיפות חמורות של יהודים. בסוף ספטמבר 1939 הרסו הגרמנים את בתי-הכנסת ובתי-המדרש בעיר. בראש-השנה וביום כיפורים 1939 התרחשו התעללויות חמורות ביותר. דירותיהן של מאות משפחות יהודיות הוחרמו ונתפסו בידי גרמנים, על היהודים נאסרה כניסה לרחובות הראשיים של העיר, רחוב שלושה במאי (Tecięgo Maja) ורחוב זאמקובה (Zamkowa). בז', שהגרמנים הסבו את שמה לרייכסהוף (Reichshof), הונהגו כול הצווים נגד היהודים שנתקבלו בשטח הגנרלגוברנמן.

באוקטובר 1939 מינו השלטונות הגרמניים יודנרט ובראשו העורך-דין קליינמן, אך כבר בינואר 1940 הוציאוהו להורג ועמו עוד כמה מחברי היודנרט. במקומו מינו ליושב-ראש היודנרט את ד"ר בנו כהנא.

בחודשים דצמבר 1939-ינואר 1940 גורשו לז' כ-6,000 יהודים מאזורים שסופחו לרייך, בעיקר מלודז', מקליש (Kalisz) ומשלזיה העלית. במרוצת הזמן עזבו את העיר כמה אלפי יהודים תושבי ז' ופליטים, חלקם לורשה, חלקם לאזורים במזרח פולין שעברו לשליטת הסובייטים, וחלקם ליישובים שונים בשטח הגנרלגוברנמן. ב-17 בדצמבר 1941 פורסם צו על הקמת הגטו, וב-10 בינואר 1942 נסגר הגטו. רוכזו בו כ-12,500 יהודים. עקב הצפיפות והרעב בגטו פרצה בו מגיפה והפילה מאות חללים. ב-30 באפריל 1942 ערכו אנשי הגסטפו פעולת טרור בגטו שאותה כינו 'מיבצע נגד קומוניסטים'. 35 אנשים הוצאו מבתיהם ונורו למוות.

ביוני 1942 גורשו לגטו כ-12,000 יהודים מיישובי הסביבה, ובעיקר מהעיירות לנצוט (Lancut), לז'אאיסק (Lezajsk), קולבושובה (Kolbuszowa), סוקולוב מלופולסקי (Sokolów Malopolski), גלוגוב מלופולסקי (Głogów Malopolski), סטז'יזוב (Strzyżów), טיציין (Tyczyn), סנדז'שוב מלופולסקי (Sędziszów Malopolski) ובלז'ובה (Blazowa).

מספר היהודים הכלואים בגטו עלה לכ-23,000 נפש.

בימים 7-13 ביולי 1942 ערכו הגרמנים מיבצע שילוח ראשון למחנות השמדה. בעת המיבצע נורו למוות ברחובות הגטו כ-360 נפש, ועוד כ-2,000 הוצאו ליערות רודנה (Rudna) הסמוכים ושם נרצחו ביריות. כ-14,000 יהודים הובלו לתחנת הרכבת סטרוניבה (Staroniwa), ושם הוכנסו לקרונות משא והובלו למחנה ההשמדה בלז'ץ. לאחר המיבצע הוא צומצם שטח הגטו בצורה ניכרת.

ב-8 באוגוסט 1942 התקיים מיבצע גירוש שני. כ-1,000 נשים וילדים הוצאו מן הגטו, הועברו למחנה פלקיניה (Pelkinia), ליד ירוסלב שבמחוז לבוב, ולאחר זמן קצר הועברו משם למחנה ההשמדה בלז'ץ.

ב-15 בנובמבר 1942 נערך מיבצע גירוש שלישי וכ-2,000 יהודים הוצאו למחנה ההשמדה בלז'ץ. בעת המיבצע הוא סרקו כוחות גדולים של הגסטפו, בראשות ס"ס שרפירר פאול לימן, ממשטרת הביטחון בקרקוב, את כול שטח הגטו בחיפושים אחרי הילדים הנותרים בו, הוציאו מזרועות אמותיהם ורצחו.

בעת הגירושים ניסו אנשי המחנת שפעלו בגטו, ובעיקר אנשי ה'שומר הצעיר', לפתוח בפעילות פרטיזנים בסביבה, אך כולם נפלו לאחר פעולות קרביות קצרות. לאחר הגירושים בנובמבר 1942 נשארו בגטו כ-3,000 נפש בלבד. שוב צומצם שטח הגטו, חולק לשני חלקים נפרדים, והם הפכו למחנות. החלק ממזרח לרחוב בלדכובסקה (Maldachowska) נקרא מחנה א והיה מיועד לעובדי כפייה. שמו הרשמי של המחנה היה 'מחנה לעבודת כפייה ליהודים' (Jüdisches Zwangsarbeitslager). החלק שמערב לרחוב בלדכובסקה נקרא מחנה ב והיה מיועד לבני משפחה של עובדי כפייה. בפיהם של האסירים נקרא המחנה שמלץ-גטו (Schmelzghetto), כלומר, גטו למיועדים להשמדה.

ראש שירותי הסדר (ה'משטרה היהודית') של האסירים היהודים, גורליק, ניסה לארגן פעולות הצלה, אך נתפס בידי הגסטפו ונרצח.

בספטמבר 1943 הועברו רוב אסירי מחנה א למחנה ריכוז שבניה (Szebnie) כ-130 ק"מ מדרום מזרח לאושוויץ. בתחילת נובמבר 1943 הוצאו משם חלקם ליער ליד הכפר דוברוצובה (Dobrucowa) ונרצחו ביריות. הנותרים הועברו לאושוויץ ורובם נספו.

בנובמבר 1943 הועברו כול אסירי מחנה ב לאושוויץ-בירקנאו וכולם נרצחו בתאי הגזים.

עד יולי 1944 נשארו בז' כ-600 אסירי מחנה א בלבד, חלקם ברחו ליערות והסתתרו עד לשחרור האיזור בידי הצבא האדום בתחילת אוגוסט 1944. כמה מאות אסירים הוציאו הגרמנים לפני נסיגתם והעבירו למחנה אושוויץ, ושם נספו רובם.

אחרי המלחמה לא התחדש יישוב יהודי בז'.

